

Jeg kan altså slet ikke på det foreliggende grundlag acceptere forf.s påstand (s. 38). at »konjunkturerne, ikke reformerne, bragte gårdmanden frem i forreste række«. Jeg finder det lidt ærgerligt, at forf. ved sine utilstrækkeligt underbyggede hårdtpumpede påstande sætter lidt af sin troværdighed på spil, også hvad angår den større eller mindre kerne af sandhed, der efter min opfattelse findes i mange af dem. Der var fremgang i landbruget som helhed før reformerne som følge af den stigende efterspørgsel og de deraf følgende prisstigninger. Men ekspansionsmulighederne på bøndergodset i dets gamle tilstand havde sine ret snævre grænser. Derfor kom reformerne med en naturkrafts nødvendighed og sprængte digerne. Den citerede påstand burde have haft følgende form: »Konjunkturerne – og skattestrukturen – skabte reformerne og bragte derved gårdmanden frem i forreste række«.

Endelig et par ord om det mere udvendige. Publikationen er velskrevet og letlæst. Den er typografisk særdeles tiltalende, og udgiveren har anvendt en mønstergyldig omhu i læsning og gengivelse af hoveribetænkningen og anmærkningerne til den. Jeg vil næsten sige for stor omhu, når han gengiver den ene dobbeltkonsonant kursiveret i de tilfælde, hvor fordoblingen er foretaget med vandret streg over bogstavet. Jeg finder, at for mange centrale kommentarer og oplysninger er forvist til noterne, hvor de altid er vanskeligere at hente end på deres rette plads i teksten. Og sagregistret lader meget tilbage at ønske. Mange ord og begreber er ikke medtaget (f.eks. tangagning og tørveagning, s. 189), og ved dem, der findes, nævnes langt fra alle de steder, hvor de optræder. Se f.eks. tiende, som kun har henvisninger til siderne 203 f., 213 og 249, men som i hvert fald også optræder, og det i væsentlige sammenhænge, s. 123, 189 og 194. Eller ladefogden (under stikordet godsfunktionærer), der har henvisninger til siderne 104, 185 og 208, men som i hvert fald også forekommer s. 105, 142, 143 og 188.

Som jeg indledte med at fremhæve forf.s frugtbare og fortjenstfulde indsats i udforskningen af og debatten om landboreformkomplekset, vil jeg slutte med at understrege betydningen af, at friske øjne ser nye perspektiver og prøver de gamles holdbarhed og rækkevidde af. Det har Thorkild Kjærgaard gjort med stor veloplagthed. Hvad jeg også i høj grad finder frugtbart og tiltalende, er bestræbelserne på at rehabilitere de holdninger og de forfattere i samtiden, der prøvede at slå lidt koldt vand i blodet, og derfor af samtid og eftertid blev stemplet som reaktionære. Vi er heldigvis nu nået så langt, at billedet ikke længere tegnes i sort og hvidt, og Thorkild Kjærgaard har trods alle sine Rasmus Modsat-holdninger nok ydet et ganske væsentligt bidrag til en nuancering.

Jens Holmgaard

Palle Roslyng-Jensen: Værnenes politik – politikernes værn. Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie. Kbh., Gyldendal 1980. 541 s.*

Bogen er led i DNHs serie om besættelsestidens historie, og emnet er denne gang hær og flåde. Det er ikke en militærhistorisk undersøgelse. De væbnede episoder 9. april 1940 og 29. august 1943 er endda helt udeladt af skildringen. Forfatteren har derimod sat sig som mål at belyse værnenes politiske holdninger i den legale periode frem til 29. august såvel som i den derpå følgende illegale. Hovedtesen er påvisningen af, hvordan værnene fastholdt og udbyggede loyalitetsforholdet til det parlamentariske demokrati, til regering og ledende politikere. Trods rystelsen efter 9. april og trods modstandsbevægelsens tillokkelser. Nogle gik deres egne veje, men i hovedsagen fungerede den militære disciplin i hele perioden, så

* Anmeldelsen er en omarbejdelse af oppositionen på Odense Universitet. 14. november 1980.

den holdning, hær- og søværnskommandoen og deres illegale afløserer indtog, tegnede værnene som helhed.

Bogen rummer ikke sensationelle nyheder. De fleste emner har før været behandlet i anden sammenhæng. Forfatteren har først og fremmest bestræbt sig på at tegne et helhedsbillede af værnenes virke og vilkår set i lyset af deres egne forudsætninger. Dertil er inddraget et væsentligt nyt kildemateriale fra de militære arkiver. Vigtigst Stockholmsarkivet, den militære efterretningstjenestes arkiv fra perioden 1943-45, der i kraft af de i Sverige placerede efterretningsofficerers livlige kontakt med militære og civile modstandskredse og med svenske og allierede myndigheder er blevet en særdeles righoldig dokumentsamling.

Forfatteren understreger, at besættelsestiden i forsvarspolitisk henseende ikke blev en parentes i dansk historie, men skabte de væsentligste forudsætninger for den forsvars- og udenrigspolitiske nyorientering, der fandt sted i 1948-49 og resulterede i neutralitetspolitikens ophør og tilslutningen til Atlantpagten. Dette var et produkt af hele besættelsessituationen og modstandsbevægelsens gennemslag i de sidste år; men vigtige forudsætninger skabtes også af det bevidste arbejde, officerskorpset udførte i årene 1941-43 gennem »Folk og Værns« konferencer og foredragsvirksomhed for centralt og lokalt af forbedre forholdet til Socialdemokratiet. Skønt, eller måske fordi man ikke snakkede forsvarspolitik ved disse møder, blev de et vigtigt led i den forsvarspolitiske omorientering af den socialdemokratiske lederkreds, som efter krigen fik afgørende betydning. Derfor havde de nok fortjent en grundigere behandling end de 4½ side, de er blevet tildelt.

Bogen havde vundet ved, at forfatteren i højere grad havde lagt sin egen opfattelse af udviklingen til grund. Emnet har på mange punkter været omgivet af stærke følelseladninger, og forfatteren har følt sig forpligtet til at behandle det kontroversielle indhold, også hvor det er af mere episodisk karakter. Det skal indrømmes, at han ikke mister proportionsansen og tillægger spørgsmål som officerers indmeldelse i DNSAP i 1940 og »den skæve våbenfordeling« i 1944 den centrale betydning, de har fået i den politisk prægede diskussion; men de optager så megen plads, at hans egne teser ikke rigtig kommer til udfoldelse.

På den anden side demonstrerer forfatteren sin styrke i behandlingen af stridspunkterne. Han bekender sig i indledningen til en holdning, han betegner som »utilsløret værdirelativisme« og distancerer sig således fra den politiske missionsvirksomhed, der gør krav på at regnes som ligeværdig med historisk forskning. Vægten ligger på at udrede de historiske sagsforhold, og holdningen er kritisk, men fair. Man kan være uenig i bogens konklusioner, men ikke underkende bestræbelsen for at nå frem til sandheden, af hvad art den end måtte være, med andre ord: dens troværdighed.

Desværre skæmmes fremstillingen af mange fejl i enkeltheder, især i de rutinemæssigt givne oversigter over person- og organisationsforhold. Det er heller ikke berettiget, når anledningen til, at dele af hæren 9. april blev sat i beredskab til imødegåelse af et nazistisk kup, henføres til et dilettantisk forsøg på at besætte Christiansborg, som en sjællandsk sysselleder om aftenen betroede partifæller, at han allerede havde gjort; for hvordan det end måtte forholde sig, var »kuppet« ikke af dimensioner, så nogen dansk myndighed blev opmærksom på det.

Den militære institution er i indledningskapitlet beskrevet ved hjælp af sociologiske teorier. Enkelte, ret banale dele heraf, såsom den ultimative hævde af disciplinen, har en funktion i fremstillingen; men i hovedsagen falder disse teorier ved siden af analysen, og på et enkelt punkt, forestillingen om det lukkede militære miljø, har de snarest virket hæmmende. Der var ingen afgørende forskel på de politiske strømninger i og udenfor værnene, og i det værnepligtige mandskab fandtes et bindeled, hvis betydning er stærkt underspillet.

Når det således påpeges, at holdningen til militærtjenesten blev langt mere positiv, havde det fortjent en sikrere dokumentation og en mere indgående analyse, end den, der fremgår af de tilfældige eksempler, der er nævnt. Selvom de menige ikke besad nogen direkte indflydelse i det militære hierarki, må deres holdning have påvirket officerskorpset. Til forklaring af, at Gørtz's parlamentariske linie fik så stærkt et gennemslag, må det utvivlsomt have bidraget, at man rundt på kasernerne havde en erfaring, som bekræftede, at det kunne nytte noget at stræbe efter en bredere folkelig basis.

Forfatteren har også overset, at stemningen blandt de værnepligtige spillede en afgørende rolle for, at hæren undgik at blive deporteret til Tyskland efter den 29. august 1943. Himmler stod bag forslaget, idet han håbede at kunne hverve frivillige til Waffen-SS blandt de menige, og når han opgav det igen, lader det sig næppe forklare af v. Hannekens modstand mod kun at deportere en del af hærens mandskab – man kunne jo have deporteret alle – men langt snarere af, at udsendinge fra Waffen-SS konstaterede en så antitysk stemning, at de og med dem højere instanser forstod, det var håbløst. Officerskorpset tegnede også værnenes efterfølgende illegale historie; men det var de menige, der var afgørende for, at den i det hele taget opstod.

Et omstridt spørgsmål er den nazistiske agitation og de antiparlamentariske strømninger, der forekom i officerskorpset i sommeren og efteråret 1940. Om den første konstateres, at den vel i hovedsagen slog fejl, men dog havde en effekt i hæren, hvor 5% af de faste befalingsmænd især i denne periode meldte sig ind i DNSAP, mens nazistisk medlemsskab i flåden var en undtagelse. Desværre er kildegrundlaget for ringe. Det bygger på en liste bragt i Information i 1947, angiveligt med den illegalt publicerede Bovrup-bog som kilde; men dels blev betegnelsen nazist dengang anvendt generøst, dels rummer Bovrup-bogen kun godt halvdelen af alle indmeldte i DNSAP. De angivne 5% svarer til en indmeldelsesfrekvens, der er godt dobbelt så høj som gennemsnittet for alle mænd i tilsvarende aldersklasser; men det kan være for højt og for lavt ansat. Det primære materiale i Bovrup-kartoteket burde være gennemgået.

Som det mest markante udtryk for antiparlamentariske holdninger i værnen er hærchefen, general Priors skrivelse til forsvarsministerne af 27. juli 1940 draget frem. Den indeholdt et skarpt formuleret ønske – omend dog ikke et krav, som forfatteren skriver – om sikring af militær indflydelse på forsvars- og udenrigspolitikken, enten gennem værnschefernes tilstedeværelse i statsrådet eller ved udnævnelse af en højtstående officer til forsvarsminister, som repræsentant for værnscheferne.

Ubetvivleligt var dette såvel som Priors senere forslag om at give kongen sæde i et forsvarsråd i strid med de parlamentariske regler. Alligevel ligger vægten i Priors henvendelse et andet sted. Trods teoretiske forbehold hviler den på den opfattelse, at Tyskland vandt krigen eller gennem en forhandlingsfred med England sikrede sig varigt herredømme i Danmark. Han gik ud fra, at tyske overvejelser om den fremtidige ordening for dansk militær allerede var i gang, og opfordrede derfor regeringen til at tage initiativet og indlede drøftelser i god tid, så man undgik at blive stillet overfor trufne beslutninger, som det blev vanskeligt at ændre.

Der er en slående parallel med Scavenius' samtidige begrundelse for at indlede forhandlinger om den økonomiske ordening – dem, der blev til mønt- og toldunionsforhandlingerne – og det er vigtigt, at det præcist var med henblik på sådanne grundlæggende afgørelser, Prior søgte at hævde værnenes indflydelse. Det giver henvendelsen en speciel baggrund: risikoen for tysk sejr, frygt for hærens opløsning, momenter som netop gjorde sig gældende i ugerne efter Frankrigs nederlag. Det gør det betænkeligt at sammenligne den med søværnskommandoens parlamentarisk korrekte forslag fra september måned, for da

var nerverne faldet til ro. Prior havde selv opgivet størstedelen af sine forslags uparlamentariske indhold og godtog uden sværdslag søværnskommandoens ændringer.

Således er tidsfaktoren nok vigtigere end forskellen mellem de to værn. Priors aktion var ikke politisk tænkt, men dikteret af frygt for hærens fremtid, og den mistillid til de politiske instanser, som slog igennem 27. juli, genfindes forøvrigt i et rundspørge blandt flådeofficerer, der afsluttedes tre dage før, men desværre ikke er diskuteret i denne sammenhæng.

Et andet spørgsmål, der har givet anledning til svær polemik, er den såkaldte »skæve våbenfordeling«. Det drejer sig om den første større våbensending, de 3000 maskinpistoler, der blev indkøbt i Sverige efter aftale mellem politikerkredsen og den svenske regering, og som ankom i efteråret 1944. Modtagelsen blev organiseret af Schjødt-Eriksen fra den lille generalstab, og han blev anklaget for i strid med trufne aftaler at have ladet en uforholdsmæssig stor del af disse våben gå til hærens særlige O-grupper.

Undersøgelsen af dette problem efterlader ingen tvivl om Schjødt-Eriksens egenrådighed eller hærens og bag den politikernes ulyst til at forsyne de civile grupper. Alligevel når den efter en detaljeret gennemgang af våbenforsyningen til det resultat, at selvom hærens grupper fik først, blev den aftalte fordeling overholdt, så våbenfordelingen til syvende og sidst ikke blev skæv.

Spørgsmålet er imidlertid, om det rammer stridens kerne. Der refereres til en aftale, som første gang er omtalt 4. november 1944, og som gav hærens grupper 8-900 af de 3000 maskinpistoler, og dernæst til et stormfuldt møde i Frihedsrådets K-udvalg, hvor Frode Jakobsen angreb de militære repræsentanter, og hvor Hjalf sluttede med at erkende, at O-grupperne havde fået deres part. Dette møde holdtes imidlertid 1. november, og intet i referatet tyder på, at en fordelingsplan eksisterede på det tidspunkt. Snarest må vi gå ud fra, at den er lavet i forlængelse af dets resultat, og påvisningen af, at den blev overholdt, siger derfor ikke at kritikken var uberettiget. Den må derimod have drejet sig om noget andet.

Hvad det var, fremgår ikke præcist; men et hovedpunkt har det i hvert fald været, at det var K-udvalget og ikke officererne, der havde ret til at foretage fordelingen. Vi kan ikke se, om der har været en konkret aftale herom, eller om det blot har været forudsat som en konsekvens af Gørtz's under mødet omtalte udnævnelse til øverstkommanderende for modstandshæren 6. oktober, hvor det i betingelserne blev fastslået, at hans forhold til Frihedsrådet skulle svare til en hærchef's normale forhold til den parlamentariske regering. I hvert fald tyder det i bogen fremlagte materiale på, at det ikke er fordelingen, men problemstillingen, der har været skæv. Spørgsmålet var ikke, om Schjødt-Eriksens fordeling var korrekt, men om han i det hele taget havde nogen ret til at disponere over våbnene.

Til slut forfatterens vurdering af det udbytte, hæren og politikerne fik ved at lade officerer gå ind og besætte de fleste nøgleposter i den illegale hær. Det betegnes som kontrol over hæren, hvilket ikke indebærer, at enhver ordre ville blive fulgt, men magt til at hindre dens anvendelse mod politikerne. Denne tese gav udviklingen ikke anledning til at efterprøve. Frihedsråd og politikere havde i den grad brug for hinanden, at de slog kræfterne sammen i den fælles befrielsesregering. Hvad der ellers ville være sket, er og må sandsynligvis forblive en trossag.

Henning Poulsen